

अनुवाद साहित्य आणि अंदमानचे स्वप्न': अंदमानची सफर घडविणारे प्रवासकथन संजय कांबळे

मराठी विभाग, राणी चन्नम्मा विद्यापीठ, बेळगावी.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18333090>

ABSTRACT:

बहुभाषिक असलेल्या अमृत यार्दी यांचे अनुवादाच्या क्षेत्रात कार्य महत्त्वपूर्ण आहे. अनुवादामुळे एका भाषेतील साहित्य इतर अनेक भाषांमध्ये येणे फार महत्त्वाचे असते. एका भाषेतला मजकूर दुसऱ्या भाषेत, त्या शब्दातील, वाक्यातील आणि लिखाणातील भाव, विचार आणि दृष्टिकोन त्यांच्यासहित नेमकेपणाने व्यक्त करण्याचा प्रयत्न करणे म्हणजे अनुवाद होय. अनुवाद ही कला आहे तसेच त्याचे शास्त्र आणि तंत्रही आहे. सृजनशीलता आणि अभ्यास यांच्या योगाने या क्षेत्रात यश मिळविता येते. अनुवाद प्रक्रियेत ज्या भाषेतला मजकूर दुसऱ्या भाषेत आणायचा असतो, त्या भाषेला 'मूळ भाषा' किंवा 'उगम भाषा' अथवा 'स्रोत भाषा' म्हणतात आणि ज्या भाषेत तो मजकूर आणला जातो त्या भाषेला 'लक्ष्य भाषा' म्हणतात.

चांगल्या अनुवादासाठी अनुवादकाला दोन्ही भाषांची उत्तम जाण असावी लागते. त्याचा दोन्ही भाषांचा सखोल अभ्यास असावा लागतो. अर्थात हे काम करताना अभ्यासाने हे ज्ञान वाढत जाते. अनुवादकाला दोन्ही भाषांतील व्याकरणाचेही ज्ञान असावे लागते. विशेषतः सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे, अनुवादकाला स्रोत भाषा आणि लक्ष्य भाषा बोलणाऱ्या समूहाची किंवा समाजाची भाषिक, सांस्कृतिक जाण, बोलीभाषा पद्धती यांचीही आवश्यक ती माहिती असायला पाहिजे.

बरेचदा भाषांतर आणि अनुवाद ह्यांना एकसारखेच स्थान दिले जाते. मात्र तसे नाही. भाषांतर आणि अनुवाद ह्यांच्यातला फरक खरेतर तसा सूक्ष्म आहे; पण फार मोठ्या अर्थाचा अनर्थ सुद्धा करू शकतो. भाषांतर करताना मूळ शब्द अथवा वाक्यरचना जशीच्या तशी ठेवण्याचा प्रयत्न केला जातो. जसे एका भाषेतील शब्दाला दुसऱ्या भाषेतील शब्द योजणे. एकेका शब्दापुरते भाषांतर मर्यादित वाक्यरचनांचे भाषांतर करत असताना, शब्दाला शब्द हा दृष्टिकोन ठेवल्यास मूळ वाक्यांच्या आणि लिखाणाच्या भावार्थाचा न्हास घडून येतो. अनुवाद मूळ लेखनाचे शब्दशः रूपांतर न करता त्यातला मथितार्थ समजून घेणे व सौंदर्यस्थळे जाणून घेऊन ती योग्य रितीने अनुवादात उतरविणे आवश्यक असते.

या दृष्टीने डॉ. अमृत यादी यांनी अनुवादाच्या क्षेत्रात यश गाठलेले आहे. हे 'अंदमानचे स्वप्न' या अनुवादावरून कळते. रहमत तरीकेरे यांचे कन्नड साहित्य विश्वातील नाव सुपरिचित आहे. त्यांचा जन्म १९५९ सालचा. ते कन्नडमधील महत्त्वाचे समीक्षक म्हणूनही प्रसिद्ध आहेत. ते कन्नड विद्यापीठ हंपी येथे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांचे 'अंदमानचे स्वप्न' हे प्रवासवर्णन खूप गाजले. ह्या प्रवासवर्णनाचा मराठी अनुवाद धारवाड येथील डॉ. अमृत यादी यांनी केलेला आहे.

KEYWORDS:

दमानचे स्वप्न, प्रवासवर्णन, अनुवाद साहित्य, रहमत तरीकेरे, अंदमान निकोवार.

प्रास्ताविक:

समीक्षेच्या क्षेत्रात वावरणाऱ्या रहमत तरीकेरे या प्रस्तुत पुस्तकाच्या निर्मिती प्रक्रियेबद्दल म्हणतात, "जनावरांच्या बाजारात मोक्याटपणे हिंडणाऱ्या जनावरांप्रमाणे मी आणि माझे मित्र मिळून अंदमानला जाऊन आलो. त्या प्रवासाबद्दल लिहावयाचे असे मनापासून वाटत नव्हते. पण नवे नियतकालिक सुरू झाले आणि माझे आदरणीय जी. रामकृष्णन यांनी काहीतरी लिहा असा आग्रह धरला. पण चुकवून घेण्यासाठी 'अंदमानचे अनुभव होते' असे मी पुटपुटलो. तोच 'लिहून द्या' असे ते म्हणाले. कुणीतरी उसकण्याची वाट पाहत असल्यासारख्या अनंत आठवणी उफाळून आल्या. मी त्या दहा भागात लिहून काढल्या. माझ्यात मुरलेले अंदमान एका वेगळ्याच स्वरूपात साकार होत असल्याची मला जाणीव झाली. या लेखनाला वाचकांनी दिलेल्या प्रतिसादाबद्दल मी आनंदी आहे. गेली दहा वर्षे मी साहित्य समीक्षेच्या क्षेत्रात वावरत होतो. लोकप्रियतेची चव चाखलेली नव्हती. वाचकांनी त्याची चव मला थोडीशी चाखायला दिली. अगदी मनसोक्तपणे मी ती चव चाटूनपुसून अनुभवली." श्री. जी. रामकृष्णन यांच्या आग्रहानेच या पुस्तकाची निर्मिती झाल्याचे लेखक सांगतात.

सविस्तर

रहमत तरीकेरे यांनी हे प्रवासवर्णन दहा भागांमध्ये लिहिलेले आहे. अंदमानमधील एकूण परिस्थितीबद्दल लेखकांनी सहज साध्या शैलीत लिहिले आहे. ह्या पुस्तकाचे वैशिष्ट्य हे आहे की, ते अत्यंत वाचनीय झाले आहे. अंदमानची सफर घडविताना लेखकाची लेखनशैली

सहज ओघवती झाली आहे. पुस्तक वाचायला घेतल्यानंतर वाचक पुस्तक वाचून संपवूनच उठतो, इतके हे पुस्तक वाचनीय आहे.

बंकर नावाचा नरक:

भारताच्या नकाशावर अंदमान आणि निकोबार या बेटांचे वेगळेपण लेखक सांगतो. शिवाय या बेटाची तऱ्हा वेगळीच असल्याचे लेखक तेथील अनुभवावरून व्यक्त करतो. अंदमानचे वर्णन करताना लेखक लिहितो, “भारताच्या नकाशावर दिसणाऱ्या अंदमान आणि निकोबार या बेटाची तऱ्हाच वेगळी. मधमाश्यांचे पोळे खाली लटकल्यासारख्या, त्या बेटाच्या तीनही बाजूंनी समुद्र पसरलेला आहे. आकाशात काठोकाठ पसरल्यासारखा तो निळा समुद्र दिसतो. लहान मुलांच्या खेळण्यातल्या सागरगोट्याप्रमाणे दिसणाऱ्या मातीचे लहान-मोठे ढिगारे, हजारों किलोमीटरभर पसरलेले आहेत. अथांग समुद्रातली एक प्रचंड लाट जरी आली तरी हे ढिगारे बुडून जातील असे वाटते. मोठ्या देशाचा सहवासच नको असे ठरवून समुद्रात ईश्वर एकाकीपणे राहणाऱ्या या बेटांकडे पाहून त्यांच्याबद्दल आदर वाटतो.”

लेखकाला लहानपणापासूनच बोटीतून प्रवास करून बेटाच्या प्रदेशात जाण्याचे, तिथल्या लोकांचे जगणे जवळून पाहण्याचे स्वप्न असते. हा प्रवास लेखक पाच जणांच्या सोबत करतात. त्यामध्ये हंपी विद्यापीठातले चित्रकलाकार जयकुमार (ते आता बडोद्याच्या महाराजा सयाजीराव विद्यापीठात आहेत), त्यांची बायको अरूणा, बानू आणि मैसूरच्या कला शाळेतील शिक्षक गणनाथ असे पाचजण प्रवास करतात.

मे महिन्याच्या कडक उन्हात प्रवासाचा बेत आखला जातो. ‘प्रवास छान असतो जाऊन या’ असे म्हणणाऱ्यांची संख्या कमी, उलट ‘जाऊ नका बाबांनो’ असे म्हणणाऱ्यांची संख्या जास्त असा अनुभव लेखकाला येतो. लेखक हा अनुभव सांगताना म्हणतो, अंदमानच्या सेल्युलर जेलमध्ये आजन्म कारावासाची शिक्षा भोगण्यासाठी जाणाऱ्या लोकांना सुद्धा त्यांच्या नातेवाईकांनी एवढी भीती घातली नसेल, इतकी लेखकाला घातल्याचे लेखक नमूद करतो. अशा घाबरलेल्या मनस्थितीमध्ये प्रवास करण्याचा निर्णय होतो.

प्रवासाला हंपीवरून सुरुवात होते, ती संकटाच्या मालिकेने. मद्रासच्या बोटीच्या धक्क्यावर ‘या ट्रीपमध्ये प्रवाशांना तिकीटे दिली जाणार नाहीत, अंदमानच्या रहिवाशांसाठी आणि सैनिकांसाठी सर्व तिकीटे राखून ठेवलेली आहेत’ असे सांगण्यात आले. अशावेळी अंदमानचा

प्रवास करायचा अशी स्वप्न पाहत असलेल्या लेखक टीमचा हिरमोड होतो. 'बेल्लारीचे ऊन अनुभवलेल्या आम्हाला या उन्हाचा कसला त्रास होणार' अशा मस्तीत दंग असणाऱ्या लेखकाची मद्रासच्या उन्हाने अर्धी मस्ती जिरवल्याचे ते सांगतात. शेवटी बंकरची तिकिटं मिळाली तर मिळू शकतील असा आशावाद निर्माण होतो आणि शेवटी मोठ्या साहेबांच्या आशीर्वादाने एखादी बंकरची तिकिटे मिळविली जातात. मोठा साहेब "कुठल्या तरी हिल स्टेशनला जायचं सोडून या अंदाजाने उन्हात कशाला चालला?" या प्रश्नाचे उत्तर देताना लेखक मंडळी, "आम्हाला तिथल्या लोकजीवनाचा, संस्कृतीचा, अरण्यांचा, सामुद्रिक जीवनाचा अभ्यास करायचा आहे म्हणून तर आम्ही हिल स्टेशन सोडून आलो," असे सांगतात. शेवटी बंकर काय, केबीन काय, बोटीच्या जगात पाऊल ठेवायला मिळाल्याचा आनंद लेखकाला होतो.

लेखक ज्या बोटीने प्रवास करणार असतात त्या बोटीचे नाव 'नानकौरी'. नानकौरीचे वर्णन करताना लेखक लिहितो, "आम्ही ज्या बोटीने प्रवास करणार होतो, त्या बोटीचे नाव 'एम. वी. नानकौरी' असे होते. अंदाजाने प्रशासनाकडून या बोटीची सेवा उपलब्ध करून देण्यात आली होती. मद्रास ते पोर्ट ब्लेअर अशी सेवा आठ दिवसांतून एकदाच उपलब्ध होती. एखादी प्रचंड इमारत कापून पाण्यात आणून उभी करावी, तशी ती बोट धक्क्यावर थांबली होती. बाराशे किलोमीटरचा सागरी प्रवास करणारी, हजारो प्रवाशांना, हजारो टन सामानासकट घेऊन जाणारी ही बोट धीरगंभीर वाटत होती. तिच्या भोवती जिराफाच्या मानेसारख्या क्रेन्स सामान चढविण्याचे काम करित होत्या. गेले तीन दिवस सततपणे या नानकौरीच्या पोटात सामान भरण्याचे काम चालले होते. रानटी हत्तीला साखळदंडाने बांधावे, त्याप्रमाणे ती बोट जाड दोरखंडांनी बंदरावरच्या ठिकठिकाणच्या दगडांना, खुंट्याला बांधलेली होती. त्या बोटीच्या तळमजल्यापासून ते वरच्या मजल्यापर्यंत ढगळ गणवेश घातलेले कामगार धावपळ करित होते. प्रचंड आकाराच्या हत्तीच्या अंगावर फिरणाऱ्या मुंग्यासारखी ती कामगार मंडळी दिसत होती."

अशा महाकाय बोटीने प्रवासाला सुरुवात होते. बोटीत चढण्याच्या कार्याला 'एंबार्किंग' (Embarking) म्हणतात, ते संध्याकाळी तीन ते पाचपर्यंत असते. पण 'एंबार्किंग'ची वेळ अजिबात पुरत नाही. 'शेवटच्या क्षणापर्यंत माझा नवरा आला नाही', 'माझं बाळ दिसत नाही' म्हणून अस्वस्थ होणाऱ्या बायका साऱ्या बोटीलाच हतबल करतात. लेखकाला

‘केबीन’मधील तिकीट मिळत नाही, बंकरमधून प्रवास करावा लागतो. त्यामुळे बंकरमधून प्रवास करणे किती गोंधळाचे असते ह्यावर भाष्य करताना लेखक म्हणतो, “आपापल्या बंकरचा नंबर, सीट नंबर शोधून सामान ठेवेतोपर्यंत प्रवासी शांत होत नव्हते, त्यामुळे एकच गोंधळ उडालेला होता. प्रथम आमच्या नजरेला पडले, ते बंकरचे तिकीट मिळालेल्या प्रवाशांचे हिरावून घेतले जाणारे स्वातंत्र्य! बंकरची तिकीटे असलेल्यांनी कुठे फिरावे, कुठे फिरू नये, याबद्दलच्या सूचनांच्या फलकांनी छातीला हात लावून थांबवावे, तसे वाटत होते. त्याचे खरे महत्व काय, ते ही बोट चालू लागल्यानंतर लक्षात आले.” बंकर म्हणजे सरकारी इस्पितळातल्या जनरल वॉर्डमध्ये असतात त्याप्रमाणे मोठे अंगणच. तिथे हजारो पलंग होते. एकेका स्टँडमध्ये एकावर एक असे चार पलंग. केबीन म्हणजे चौघांनी मिळून राहण्याची सुसज्जित खोलीच. केबीनचा दर बंकरपेक्षा तीन पटीने जास्त होता.

बंकरमध्ये सामान्य माणसांच्या गर्दीने भरलेला बाजार असतो. सगळ्या सेवा-सोयींचा अभाव असतो, उलट केबीन सर्व सोयींनी युक्त असते. केबीन म्हणजे वाचन, चिंतन, गंभीर चर्चा अशा गोष्टींसाठी ती जागा चांगली होती. पण लेखकाचा अनुभव असा की मोकळेपणा नि सैलपणा, माणुसकीचे दर्शन बंकरमध्ये असते. जिवाभावाची मित्रमंडळी लेखकाला बंकरमध्येच भेटली. बंकरमधील हालचाली वर्णन करताना लेखक लिहितो, “हेलकावणाऱ्या लाटांवर सबंध बोट झोपाळ्यासारखी हिंदोळत होती. त्याचा सर्वांत जास्त त्रास होत होता, तो वरच्या मजल्यावरच्या लोकांना. सागरी आजारपण (Sea sickness) सहन न झाल्यामुळे काही नाजूक प्रवृत्तीची माणसे नेहमी पलंगावरच पडून असायची. बंकर नावाच्या खालच्या जगातले प्रवासी स्वतंत्रपणे वावरत होते. ते कोठेही हिंडायचे, चकरा मारायचे. अपमानकारक असे इंग्रजीत लिहिलेले फलक त्यांना वाचता येत नसत. ज्यांना वाचता येत असत ते बहुसंख्य असल्यामुळे त्या फलकाकडे दुर्लक्ष करीत. पहिल्यापासूनच उन्हा-पावसात राबण्याची सवय असलेली बंकरमधली माणसे अंगापिंडाने धट्टीकट्टी होती. बिड्या फुंकत, पान खात, कुठेही पिचकाऱ्या मारत, गप्पा झोडत, मजेत जगत होती. बहुतेक वेळा बोटीचे अधिकारी या लोकांच्या वाटेला जात नसत कारण, आपल्या जिवंतपणाने जगण्याने सगळी बोट जिवंत ठेवण्याचे काम करणारी ही एवढीच माणसे होती. भांडण तंटे, घाणीचे साम्राज्य बंकरमध्येच जास्त असायचे, ही गोष्ट खरी; पण खच्चून गप्पा मारणे, एकमेकांची थट्टामस्करी करणे, हास्याचा कल्लोळ उडविणे हे सगळे प्रकार फक्त बंकरमध्येच चालायचे.

आपल्या वाट्याला आलेली सुख-दुःखे अगदी चवीने वाटून खाणारी ही माणसे बोटीतून बाहेर पडताना एकमेकांची जिवाभावाची मित्रमंडळी होऊन गेलेली असायची. याच ठिकाणी आम्ही अनेक मित्र मिळविले.” बंकरमध्येच जिवाभावाची माणसं मिळाली, माणुसकीचे दर्शन झाल्याचे लेखक लिहितो.

सागराच्या बंधनात शब्दांचे मोल

“माणसांच्या आठवणींचे, मैत्रीचे, शब्दांचे मोल कळायचे असेल, तर बोटीतून प्रवास केला पाहिजे. रेल्वेतून किंवा बसमधून प्रवास करत असताना सबंध प्रवासात डोंगर, ओसाड माळरान, जंगल, नद्या, नगर, लोकांची गर्दी, कुत्री-जनावरे अशी सगळी चित्रविचित्र दृश्ये असतात. पण समुद्र प्रवास करताना डेकवर तुम्ही कधीही येऊन पाहिलेत, तरी वरच्या बाजूने पालथे घातलेले आकाशाचे भांडे आणि खाली पसरलेले काळेशार पाणी एवढेच दिसते. समुद्रात तरंगत असताना जमिनीवरचे सगळे अनुभव आठवणींच्या रूपाने उफाळून येऊ लागतात. अशा वेळी त्यांचा वापर फार जपून करावा लागतो. वाळवंटात पाण्याचा वापर जपून करावा तसा. कारण बोटीचे विश्व खूपच लहान, त्या लहानशा जगात अनेक दिवस प्रवास करणारा प्रत्येकजण आपल्याला दिसणाऱ्या प्रत्येक माणसाची ओळख करून घेण्यासाठी धडपडत असतो.” या संदर्भात लेखक लिहितो, “तीन दिवस आणि तीन रात्री अशा सततच्या प्रवासात सोबतीला शब्दब्रह्म नसते, तर निम्म्याहून अधिक लोक वेडे झाले असते. बहुतेक लोकांना आपल्या मनात खदखदत असलेल्या आठवणी वाटून घ्याव्याशा वाटतात. मूकदुर्बळांनाही बडबड करायला लावण्याचे सामर्थ्य समुद्रात आणि बोटीमध्ये असते.”

ह्याच बोटीमध्ये युसूफ कुट्टी भेटला, की जो अंदमानमध्ये बेकरीचा व्यवसाय करतो. त्याला अंदमान सोडायची बंदी होती. कारण त्याचे पूर्वज १९२१ च्या दंग्यात सापडले आणि कैदी म्हणून येथे आले. ह्याला ‘तिकीट ऑफ लिव्ह’ दिले. म्हणजे बोट सोडून जायचे नाही. अंदमानमधील आणखी एक गोष्ट लेखकाला कळली की, अंदमानमध्ये डॉक्टरांच्या उणीवा आहेत. कन्याकुमारीचा कोळी ‘कृष्णन’ उदरनिर्वाहासाठी अंदमानला आला होता, की जो परिस्थितीने गांजला होता. त्याला दिव्या आणि कार्तिक ही दोन छोटी मुले होती. नव्यानेच लग्न झालेले वानियंबाडी इथल्या भागातले चेट्टीयार जोडपे, कपड्यांच्या व्यापारात कंगाल झालेला नवरा आपल्या बायकोला अंदमानला घेऊन जात होता. नवरा-बायकोच्या चेहऱ्यावर नेहमी चिंतेचे सावट पसरलेले

दिसायचे. धारवाडमधील माळमड्डी या भागातील राहणारा यशवंत साँ मिलमध्ये काम करायचा. मिल बंद पडल्यानंतर कामासाठी अंदमानमध्ये पोहोचला. लिटल अंदमान, हे अंदमान निकोबार या बेटांच्या मधोमध असलेले कारल्याच्या बीच्या आकाराचे एक मोठे बेट. दाट जंगलांनी वेढलेले हे बेट 'ओंगी' नावाच्या आदिवासींच्या बहुसंख्येने नटलेले आहे.

अंदमानात पाऊल ठेवण्यापूर्वीच अंदमानबद्दलची माहिती मिळविण्याचा लेखक प्रयत्न करतो. त्यामुळे भेटेल त्याची ओळख करून घ्यायची आणि त्यांच्याशी गप्पा मारायच्या, ही सवय लेखकाला लागली. त्यामुळे 'जिव्हा शास्त्राचा' वापर केल्याशिवाय लेखकाला गत्यंतर नव्हते. लेखकाला कळले की, अंदमानात बोलल्या जाणाऱ्या हिंदी, तमिळ, मल्याळी आणि तेलगु या प्रमुख भाषा होत. लेखक बऱ्यापैकी हिंदी, मोडके-तोडके इंग्रजी आणि तुटक-तुटक तमिळचा वापर करित. जयला चार-पाच भाषा येत असल्यामुळे गप्पा मारण्यात जयचा वाटा मोठा. त्यामुळे बाबू आणि अरुणा या दोघी 'आम्ही लोकांची शिकार करित आहोत' म्हणून हिणवायच्या.

माणसांचे वेगवेगळे अनुभव लेखकाला येतात. पांडे नावाचा पोलीस अधिकारी विचित्र वाटला, त्याची नजर चांगली नाही ही अरुणा आणि बाबूचे निरीक्षण. कमी वस्तीवरील बेटांच्या कार्यालयात कामे नाहीत, बोलायला माणसे नाहीत. त्यामुळे हे लोक माणसांचे भुकेले असतात. बेटावर लोकसंख्या कमी असल्यामुळे अपराधांचे प्रमाण कमी, त्यामुळे पोलिसांनाही आराम असतो. एकूण लोकसंख्या विरळ असलेले ठिकाण.

अंदमानमधील जंगल

अंदमान-निकोबार म्हणजे पाचशेहून अधिक छोट्या-मोठ्या बेटांचा घोसच. काही मोजक्या बेटांवरच लोकसंख्या आहे. बाकीच्या सगळ्या बेटांवर कुरळ्या केसांसारखी दाट जंगले आहेत. या प्राचीन जंगलामधून हिंडावे, शक्य झाले तर तिथल्या आदिवासी लोकांना भेटण्याची लेखकाची इच्छा आहे. दक्षिण आणि मध्य अंदमानमधली जंगले सरकारने 'जरवा' या आदिवासींसाठी राखून ठेवलेली आहेत. 'जरवा' लोक, ओंगी समाज अंदमानमध्ये राहतात.

लेखक आपल्या टीमसोबत अंदमानमधील अनेक भागांवर भेटी देतात. सुरुवातीला 'चिडीया टापू' या जंगलात फिरतात. ते ठिकाण दुर्मिळ पक्षी आणि पाखरे यांचे ठिकाण. या जंगलात गेल्यानंतर लाखोंच्या

संख्येने असलेले रानकिडे आपल्या विशिष्ट आवाजाने मनातील भीती वाढवतात. तेशे रानडुकरे आणि हरिणे आहेत. वाघ, चित्ता असले भयंकर प्राणी नसल्यामुळे थोडे लेखकाला आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांना निर्धास्त वाटले. जंगलचे वर्णन करताना लेखक लिहितो, “कित्येक वर्षांपासून वाढत उभी असलेली दैत्यासारखी झाडे, पाच-सहा जणांच्या हातांच्या साखळीत न मावू शकणारे त्यांचे बुंधे. एकेका झाडाच्या मुळापासून त्याच्या टोकापर्यंत पहायचे, तर माना जमिनीलाच टेकवाव्या लागत.

झाडांचा खरा आकार ती खांबासारखी उभी असताना नव्हे, तर ती जमिनीवर कोसळलेली असताना कळतो. समुद्राचा किनारा खचल्यामुळे एका झाडाच्या मुळाची माती निघून गेली होती. त्यामुळे ते झाड उन्मळून पडले होते. हत्तीच्या प्रेताप्रमाणे, ते कित्येक दिवस कुजत पडले होते, पण विरघळले नव्हते. एका झाडावरून दुसऱ्या झाडावर पसरून चढणाऱ्या वेलींना तर ‘वेली’ म्हणताच येणार नाही. प्रचंड आकाराच्या बांबूसारख्या दिसणाऱ्या त्या वेली केवळ वायरसारख्या झाडाकडून झाडाकडे अशा अस्ताव्यस्त पसरल्या होत्या. या अरण्यात झारखंडमध्ये आदिवासी दारू करण्यासाठी जी मोहाची फुले वापरतात, त्यांची झाडे या जंगलात आहेत. अंदमानचे सोने म्हणून ओळखली जाणारी ‘पाडाक’ (Padauk) नावाची दुर्मिळ झाडे या जंगलात होती. शिवाय वेगवेगळ्या प्रकारचे पक्षी जंगलाच्या पाचूच्या शेल्याखाली लपल्यासारखी दिसून येत होते. अंदमानचे जंगल म्हणजे शेकडो रंगाच्या पखांनी रंगविलेल्या पाखरांचे ठिकाण. लेखक आगुंबे, कोडाचद्री, दोडुमने आणि उळवी इथल्या जंगलामधून हिंडले. किनाऱ्याला लागून असलेल्या दोन एकर जमिनीत भाजीपाला पिकविलेला दिसला. डोंगरदऱ्यामधून वाहत येणाऱ्या पाण्यावर एक जोडपे काकडी, भाजीपाला अशी पिके घेत.”

‘माऊंट हॅरियट’ हे अंदमानमधले दुसऱ्या क्रमांकाचे पर्वत शिखर म्हणून प्रसिद्ध होते (३६५ मीटर उंच). पहिले शिखर याच्या दुप्पट उंचीचे ‘सॅडल पीक’ हे त्याचे नाव. हे उत्तर अंदमानमध्ये होते. कोडाचद्री, मुळय्यनगिरी, बाबा बुडनगिरी या पर्वत शिखरांशी तुलना केली तर हा ‘माऊंट हॅरियट’ बुटका वाटायचा. जंगलात फिरताना लेखकाला पश्चिम घाटातल्या जंगलाची आठवण होते. ती ‘जळू’ या जीवामुळे. या जळवा गवताच्या शेंड्यावर बसलेल्या असायच्या नि विजेच्या चपळाईने उडी मारून त्या त्वचेला चिटकायच्या.

त्याच्यानंतर मायाबंदरचा अनुभव घेतला जातो. ‘मायाबंदर’

हे अंदमानमधले दुसरे महत्वाचे शहर. मायाबंदर म्हणजे लेखकाला स्वप्नातला स्वर्ग वाटतो. अंदमानमधले तिसरे महत्वाचे शहर म्हणजे दिगलीपूर. बेटाबेटांतून निर्माण झालेल्या खाड्यांमधून छोट्या नावांतून जाता येते. या खाड्यांमध्येच अंदमानचे सुप्रसिद्ध 'मॅग्नोव्ह' जंगल आहे. अंदमानमध्ये बेटांना टेकरी म्हणतात. प्रत्येक टेकरीला तिथल्या स्थानिक लोकांनी आपल्या कल्पनेप्रमाणे नावे ठेवलेली आहेत. उदा. नारियल टेकरी, मुर्दा टेकरी (मढ्याचे बेट). भारताच्या सागरी किनाऱ्यालगत मॅग्नोव्हची जंगले आहेत.

कल्पोंग (Kalpong) नदी

डोंगी (नाव) तल्या प्रवासाने कंटाळलेल्या लोकांना जमिनीचे आकर्षण असते. कालीघाटातून दिगलीपूरला लेखक टीमला जायचे असते, कारण तेथील 'कल्पोंग' नदी पहायची असते. खाऱ्या पाण्याने वेढलेला, तशात जीव मुठीत घेऊन उभ्या असलेल्या बेटावर जंगल वाढले होते, ही आश्चर्याची गोष्ट नव्हे. पण नदी उगम पावली होती यात आश्चर्य वाटते.

लिटल अंदमान आणि निकोबार द्वीप समूहात छोटे मोठे धबधबे आहेत, नद्या आहेत. पण चौरा या बेटावर यापैकी काहीच नाही. निकोबार बेटावरचे लोक पावसाचे पाणी साठवून ठेवतात. ते संपले की त्यांना शहाळ्याचे पाणी प्यावे लागते. त्याचाही कंटाळा आला की पाऊस येईपर्यंत ते दुसऱ्या बेटावर स्थलांतर करतात. अंदमान बेटांमधून वाहणारी एकमेव नदी म्हणजे 'कल्पोंग' नदी. डोंगरात उगम पावून थोडेच अंतर वाहते आणि समुद्राला जाऊन मिळते. या नदीचे वैशिष्ट्य हे की कोकण प्रदेशातल्या प्रत्येक डोंगराच्या कपारीतून याच्यापेक्षा मोठे झरे वाहतात. पण लेखक इथे या नदीचे महत्त्व अॅमेझॉन नदीपेक्षा मोठे असल्याचे समजतो. या नदीत दिगलीपूरचे लोक सगळी कामे करीत. टूक धुणे, कपडे धुणे, अंधोळ करणे, काठावरच शौचकर्म करणे. या नदीत लेखकाला पोहण्याची इच्छा होते.

दिगलीपूरची कल्पोंग नदी पाहण्यासाठी जाताना लेखक आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांना खूप त्रास झाला. या नदीचे क्षीणरूप पाहून त्यांची मने निराशेने भरून गेलेली होती. पण तेथील माणसांच्या सहवासाने, विशेषतः तेथील माणसांनी, माणसाच्या अंतःकरणात अनंत काळापासून वाहणाऱ्या प्रेमाच्या जलधारेत आम्हाला चिंब-चिंब भिजवून काढले आणि ती कधीही कोरडी न पडणारी कल्पोंग नदी आहे हे सिद्ध करून दिले.

जादूची फणी

लेखकाने अंदमानमधील बरेवाईट अनुभव सांगताना, अंदमानमधील संस्कृती, तेथील लोकांची आत्मीयता या संदर्भात पुराणकथाच सांगितली आहे. ती अशी: “करेन (Karen) लोकसमूहाच्या मूळ पुरुषाचे नाव ‘हता मेहपा’”. याचे कुटुंब मोठे होते. याच्या शेतात रोज एक रानडुक्कर येऊन सगळ्या धान्याचा फडशा पाडीत होते. एक दिवस तो गेला आणि त्याने त्या रानडुकराची शिकार केली. घरी येऊन त्याने ते डुक्कर उचलून आणण्यासाठी मुलांना पाठविले. मुले ते डुक्कर उचलून आणण्यासाठी तिथे गेली, तर त्या झटापटीत त्यांना रानडुकराचा फक्त एक दात दिसला. हता मेहपाने त्या दाताची फणी केली आणि आपले केस विचरले. आणि काय आश्चर्य! म्हाताऱ्या मेहपाला चिरतारुण्य प्राप्त झाले. ती आता अतिमानवी शक्तीची फणी झाली होती. ही बातमी वणव्यासारखी पसरली. सगळ्या देशभरातले म्हातारे-कोतारे त्याच्या घरासमोर येऊन जमले. त्या फणीने विचरून घेऊन तरुण झाले. या चिरतारुण्याचा शेवटी असा परिणाम झाला की, थोड्याच दिवसांत सगळा देश जनसंख्येने इतका तुडूंब भरून गेला की तिथे पाऊल ठेवण्यासाठीसुद्धा जागा राहिली नाही.

करेनच्या पूर्वजाला आपण केलेल्या चुकीची जाणीव झाली. राहण्यासाठी दुसरा देश शोधलाच पाहिजे असे त्याला वाटले. एक दिवस तो आपल्या कुटुंबीयांना घेऊन बाहेर पडला. पहिल्या रात्रीच्या मुक्कामात कुटुंबीय माश्यांचे कालवण शिजवू लागले. खूप वेळ झाली तरी स्वयंपाक तयारच होईना, त्याची सहनशक्ती संपली. तो म्हणाला, ‘तुम्ही नंतर या’ आणि वाटेत पाऊलखुणा सांडत तो पुढे गेला. इतर लोक जेवण करून त्याच्या मागोमाग गेले. पण, त्यांना तो ज्या रस्त्यावरून गेला, तो सापडतच नाही. जादूची फणी घेऊन गेलेला म्हातारा अजूनही आला नाही. त्याचे वंशज त्याची वाट बघत तिथेच मुक्काम करून राहिले.”

अंदमानमधील जरवा

अंदमानमधील आदिवासी लोकांना ‘जरवा’ म्हणतात. सध्या अंदमानमध्ये जी नावे प्रचलित आहेत, ती सगळी नागरी समाजानेच ठेवलेली आहेत. आदिवासी लोक सेंटिनेल (Sentinel) द्वीपावर राहत असल्यामुळे ‘सेंटिनेलीज’, अंदमानमध्ये राहणारे ‘ग्रेट अंदमानी’, निकोबार बेटावर राहणारे म्हणून ‘निकोबारीज’ अशी नावे आहेत. बाहेरच्या लोकांनी आपले नामकरण केले आहे, हे आदिवासींना कळले नसावे. अंदमानमध्ये अधिक प्रमाणात असलेली पोर्ट ब्लेअर, रॉस, लांग,

नील, व्हायपर, स्ट्रेट, कार्बन कोव्ह, हॅरियट, रेडस्किन, जॉलीबॉय ही नावे इंग्रजी वळणाची आहेत. आणखी काही बंगाली प्रदेशातून तर काही बर्मी संस्कृतीतून आलेली आहेत. जेते, आपली नावे नेहमीच जितांवर लादत आलेले आहेत. 'जरवा' हे नाव ज्यांनी ठेवले ते त्यांना पहिल्यांदा भेटलेले ब्रिटीशच असावेत.

अंदमानमधील 'जरवा' आदिवासी लोक सेंटिनेलीज, ग्रेट अंदमानीज, ऑंगी यांच्यासारख्या आदिवासींसारखे नाहीत. त्यांनी आपले स्वतंत्र अस्तित्व राखून ठेवलेले आहे. 'जरवा' समूहाने इतर आदिवासींप्रमाणे 'नागरिकत्व' स्वीकारले नाही. म्हणूनच त्यांना क्रूर, रानटी म्हटले जाते. 'जरवा' लोकांच्याबद्दल लेखक लिहितो, "प्रचंड शक्ती आणि दबाव तंत्राचे वेगवेगळे प्रकार बाळगून असलेल्या नागरी समाजाला वगळून राहणे कसे शक्य आहे? जरवा समूहाच्या बाबतीत तेच झाले. दक्षिण आणि मध्य अंदमानच्या दोन मोठ्या बेटांच्या पश्चिम किनाऱ्यावर जरवा समूहाचे वास्तव्य आहे. आपल्या जंगलाभोवतालच्या सीमेला लागून असलेल्या नागरी समाजाबरोबर ते मिळून-मिसळून वागतात. ते ज्या भागात राहतात तिथे दोनच पर्याय उपलब्ध आहेत. शरणागती किंवा संघर्ष. सेंटिनेलीज समूहानेही नागरिकांच्या संपर्कात येण्याचे नाकारले; पण त्यांना जरवा समूहाएवढा रक्तपात सहन करावा लागत नाही. कारण त्यांनी आपले बेट कुणालाही दिले नाही. ते स्वतंत्र राहिले. आजही जरवा समूहाने आपले जंगल सोडलेले नाही आणि सेंटिनेलीजही आपले बेट ताब्यात ठेवून आहेत. दोघांनीही आपापले स्वातंत्र्य जपून ठेवले आहे; असे म्हणता येईल. बहुतेक त्यांच्या धनुष्य-बाणांनीच त्यांच्या स्वातंत्र्याचे रक्षण केले असेल." आजही ते शिकारीवरच जगतात. असे अंदमानमधील 'जरवा' आपले स्वतंत्र अस्तित्व आजही टिकवून आहेत.

निष्कर्ष

एकूणातच रहमत तरीकेरे यांचे 'अंदमानचे स्वप्न' हे प्रवासकथन अंदमानमधील संपूर्ण जगाची माहिती देणारे पुस्तक आहे. हे पुस्तक अत्यंत वाचनीय, रसाळ अनुभूती देणारे आहे. विशेषतः डॉ. अमृत यादी यांनी या पुस्तकाचा केलेला रसाळ अनुवाद ही तितकाच सरस झाला आहे. म्हणून 'अंदमानचे स्वप्न' या पुस्तकाचे मूळ लेखक रहमत तरीकेरे व अनुवादक डॉ. अमृत यादी हे दोघेही अभिनंदनास पात्र आहेत. इतके या पुस्तकाचे यश आहे.

संदर्भ ग्रंथ

1. 'अंदमानचे स्वप्न' मूळ कन्नड: रहमत तरीकेरे, मराठी अनुवाद: डॉ. अ. रा. यार्दी.
2. अक्षरदीप प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती जून २०१८.

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.